

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1990

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ
ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

1. *Έπαναλαμβάνεται, συχνά, στον σύγχρονο κόσμο, ότι ή δημοκρατία είναι τὸ ὀλιγότερο κακὸ πολίτευμα. Σπεύδω νὰ δηλώσω, ὅτι δὲν συμφωνῶ καθόλου μὲ αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμό.*

Ὅχι διότι πιστεύω ὅτι τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα δὲν παρουσιάζει ἐλαττώματα καὶ ἀδυναμίες, ἀλλὰ διότι νομίζω ὅτι καὶ ἡ ἀπλὴ σύγκριση τῆς δημοκρατίας μὲ κάθε ἄλλο πολίτευμα εἶναι ἀνεπίτρεπτη.

Ἡ μοίρα τοῦ κόσμου, ἰδιαίτερα τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, διέπεται ἀπὸ τὸν ἀδήριτο νόμο τοῦ Ἡρακλείτου: τὰ πάντα ρεῖ! Καὶ ἡ ζωὴ γενικὰ ἐμφανίζεται ὡς μία διαρκῆς ἄμυνα κατὰ τοῦ θανάτου. Τὰ ποικιλώνυμα πολιτεύματα ποὺ ἔχουν ἐφεύρει οἱ ἄνθρωποι: Βασιλεῖες, τυραννίες, ὀλιγαρχίες, ἀριστοκρατίες, δικτατορίες εἶναι προφανῶς ἀποπειρες γιὰ νὰ συντηρηθεῖ μία κατάσταση, ἓνα προνόμιο, ἓνας τρόπος ζωῆς. Ἀποτελοῦν, ἐξ ὀρισμοῦ, φραγμοὺς γιὰ μελλοντικὲς μεταβολές ἢ ἐξελίξεις, σὲ ὀρισμένα τουλάχιστον πεδία τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἀνάμεσα σὲ ὅλα αὐτά, ἡ δημοκρατία ἀποτελεῖ μοναδικὴ ἐξαίρεση. Ὅχι ἀπλῶς ἐπειδὴ, κατὰ τὸ νομικὸ ὄρισμὸ ποὺ τῆς ἔχει δοθεῖ, ἡ ἐξουσία

ἔχει, σ' αὐτήν, τὴν πηγὴ τῆς στὸν λαὸ καὶ ἀσκεῖται ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλλὰ, πολὺ ἀκριβῶς, διότι, ἀντίθετα πρὸς κάθε ἄλλο πολίτευμα, ἀντὶ νὰ ἀποστρέφεται τὴν μεταβολή, ταυτίζει ἀντιθέτως τὴν οὐσία τῆς μὲ τὴν κίνηση τῆς ἱστορίας ὡς ἀδιάκοπης ροῆς.

Ἡ δημοκρατία, πράγματι, ἀγκαλιάζει τὶς δυνάμεις τῆς Ἱστορίας (κι αὐτὸ σημαίνει κατ' οὐσίαν ἢ λέξι λαὸς – καὶ καθόλου, ὅπως νομίζεται, τὸ ἄθροισμα ἐνὸς συνόλου ἀτομικῶν μονάδων), ὄχι γιὰ νὰ τὶς ἀνακόψει ἢ νὰ ἀναστρέφει τὴν φορά τους, ἀλλὰ γιὰ νὰ καθοδηγήσει τὴν ἀνοδική τους πορεία, ἀντλώντας μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία τοὺς ἰδανικοὺς τῆς σκοπούς.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε, ἄλλωστε, ὅτι ἡ ὀλοκληρωμένη νεώτερη δημοκρατία, ὅπως αὐτὴ προβάλλεται ἀπὸ τὸ ἰδεατὸ πρότυπο τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀνέδυσσε μέσα ἀπὸ τὴν θεωρία τῆς συνεχοῦς προόδου, ἢ ὁποῖα προεβλήθη ἢ συνέπεσε μὲ αὐτὴ τὴν ἐπανάσταση.

Ἄν, συνεπῶς, τὸ πολίτευμα τῆς δημοκρατίας κατασκευάζει ἀναγκαστικὰ καὶ αὐτὸ φράγματα καὶ διαύλους ἐπικοινωνίας (ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζομε θεσμούς), δὲν εἶναι γιὰ νὰ σταματήσει τὸν ἀδιάκοπο ροῦ τῆς ἱστορίας σὲ ἓνα συμβατικὰ ἐπινοημένο *terminus ad quem*, ἀλλὰ γιὰ νὰ διευκολύνει, ἀντιθέτως, τὴν ἀτελεύτητη φορά πρὸς τὰ ἔμπρός.

Ἐπάρχουν, πάντως, σήμερα, σοβαροὶ λόγοι γιὰ νὰ ἀμφιβάλλει ὁ πολιτικὸς ἀναλυτὴς ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐγκυρότητα αὐτῆς τῆς διαπιστώσεως, ὡσάκις μελετᾷ τὰ πεπρωμένα τῆς σύγχρονης δημοκρατίας.

Ὅταν ὁ στρόβιλος τῶν ἱστορικῶν μεταβολῶν προσλαμβάνει ρυθμοὺς ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ ἐκτυλίσσονται ἔμπρὸς στὰ μάτια μας, ἢ προσφορότητα τῶν ὁποίωνδήποτε θεσμῶν μετριέται σὲ ἀπειροελάχιστες μονάδες χρόνου. Στὴν ἰδέα τῆς ἀδιάλειπτης ἀνοδικῆς πορείας ἢ τῶν μεγάλων εἰρηνικῶν σταδίων ὀμαλῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου ὑποκαθίσταται ὁ χορὸς τῶν ἐπαναστάσεων. Ἄπὸ τότε μάλιστα ποὺ οἱ φιλόσοφοι ἐπεσήμαναν τὴν «ἐπιτάχυνση τῆς ἱστορίας», πολλοὶ ἄρχισαν νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐνεργοῦν μὲ τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τῆς «μετα-ἱστορίας». Διερωτᾶται κανεὶς: ὁ αἰώνας μας ἔφθασεν ἄραγε σὲ τέτοιο

σημεῖο θεσμικῆς τελειώσεως ὥστε νὰ ἀπλώνομε ἀπὸ τώρα τὸν πέπλο τῆς Μάγιας ἐπάνω στὰ σκληρὰ λόγια τοῦ Ἑρακλείτου;

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἐνέχει καίρια σημασία. Ἐάν τὰ πάντα δὲν ρέουν ὅπως πρὶν, ἂν οἱ ὄροι πρόοδος καὶ μεταβολὴ δὲν ἔχουν πλέον κανένα νόημα, ἢ δημοκρατία θὰ ἦταν τὸ ὀλιγότερο πρόσφορο πολίτευμα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν συγχρόνων ἀναγκῶν. Γιὰ τὴν «μετα-ιστορία» θὰ ἦταν κατάλληλα πολιτεύματα ἄλλου τύπου, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἐσκιαγράφησε ὁ Ὅργουελ.

Ἡ πρόσφατη ἐμπειρία τῶν πολιτευμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ μερικῶν ἄλλων σὲ ἄλλους χώρους τῆς γῆς, ἔχουν ἀποδείξει, ὡστόσο, ὅτι οἱ πολιτικὲς κατολισθήσεις ἔγιναν μᾶλλον πρὸς τὴν ἄλλη πλευρά· καὶ εἶναι πλέον ἢ βέβαιο ὅτι οἱ ζηλωτὲς τῆς χωρὶς ὄρια εὐδαιμονίας, ἀγγελιαφόροι τοῦ τεχνολογικοῦ παραδείσου ἢ καθυστερημένοι ὁπαδοὶ τοῦ ιστορικο-υλιστικοῦ προφητισμοῦ δὲν ἐπέδειξαν οὔτε διορατικότητα οὔτε σύνεση.

Ὅχι πὼς οἱ ἀπαρνητὲς τῆς δημοκρατίας θὰ ἐστεροῦνταν ἐντελῶς ἀπὸ ἐπιχειρήματα καὶ δικαιολογημένες αἰτιάσεις. Ἡ «ἐπιτάχυνση τῆς ἱστορίας» εἶναι ἓνα γεγονός, ὅπως εἶναι ἐπίσης ἀληθινοὶ οἱ τεράστιοι προβληματισμοὶ ποὺ γεννοῦν σὲ κάθε στιγμή οἱ ἀνισομέρειες ἀνάμεσα στὴν ρευστότητα τῶν γεγονότων καὶ τὴν σχετικὴ ἀκαμψία τῶν θεσμικῶν ἐπινοήσεων.

Κάτι ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσομε: κρίση τῆς δημοκρατίας στὸν ὑπέρτατο βαθμό.

Τὸ οὐσιῶδες εἶναι, ὅπωςδήποτε, νὰ ἀποφύγομε τὶς συγχύσεις καὶ τὶς πεπλανημένες ἀναφορές.

Ἡ «ἐπιτάχυνση τῆς ἱστορίας» εἶναι ἓνα γεγονός, ὅπως εἶναι γεγονός ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτὸ συνδέεται ὅπωςδήποτε μὲ τὴν «τεχνολογικὴ ἐπανάσταση». Ὅμως, θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ ἐπαναλάβομε τὸ θανάσιμο σφάλμα ποὺ διέπραξεν ὁ Μαρξ στὸν Πρόλογο τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Ὅχι μόνο ἐπειδὴ καὶ ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάσταση εἶναι παράγωγο τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἰδίως ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ποὺ κάνουν τὶς ἐπαναστάσεις εἶναι οἱ

ἴδιοι πού τῖς κηδεμονεύουν καὶ τῖς τιθασεύουν. Κι' ἂν ἡ ἱστορία, ὅπως ὀρθῶς τὸ εἶχε διαγνώσει ὁ ἴδιος προηγουμένως, εἶναι «ἔργο τῶν ἀνθρώπων», θὰ πρέπει στοὺς ἴδιους τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἔλλογα δημιουργικὰ ὄντα, νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ τὰ αἷτια τῆς κακοδαιμονίας καὶ οἱ δρόμοι τῆς λυτρώσεως.

Ἄς δοῦμε, ὅμως, ἀπὸ πιὸ κοντά, πῶς ἔχουν ἀκριβῶς τὰ πράγματα.

Ἐκεῖνοι πού, στὸν σημερινὸ κόσμο, ποτὲ δὲν ἐγνώρισαν τὰ ἰδανικὰ καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀκόμη ζοῦν μέσα σ' αὐτὴν χωρὶς νὰ κατανοοῦν τὸ νόημά της καὶ τοὺς σκοποὺς της εἶναι ἀσφαλῶς περισσότεροι ἀπὸ ἐκείνους πού μετέλαβαν τὰ μηνύματά της καὶ ἐτέλεσαν τῖς ἱεροτελεστιές της. Καὶ οὔτε μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς ἐπιτιμήσει ἐπειδὴ εἶναι ἀνίκανοι νὰ καταλάβουν κάτι πού οἱ ἄλλοι ἐστάθησαν ἀνίκανοι νὰ τοὺς μεταδώσουν.

Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ εἰκόνα μπορεῖ εὐκόλα νὰ ἐμπλουτισθεῖ καὶ μὲ ἄλλα ζωηρὰ χρώματα. Ἡ ἀνισομερὴς κατὰ χῶρες καὶ περιοχὲς τῆς γῆς κοινωνικο-οικονομικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀνάπτυξη, ἡ βραδύτητα καὶ ἡ ἀκαμψία πού παρατηρεῖται στὸν ἐκσυγχρονισμό τοῦ διεθνοῦς συστήματος ὅσο καὶ τοῦ ἐνδοκρατικοῦ, ὁ ἀπολιτισμὸς εὐρυτέρων τμημάτων τοῦ πληθυσμοῦ, τὸ χάσμα τῶν γενεῶν, τὸ συντεχνιακὸ πνεῦμα, οἱ τεχνικοὶ παράδεισοι, ἡ βία καὶ ὅ,τι ἄλλο τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀποτελοῦν προφανῶς συμπτώματα ἐκείνου πού ἀπεκάλεσα «κρίση τῆς δημοκρατίας στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ». Δηλαδή, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀπώλεια τοῦ νοήματος τῆς δημοκρατίας ἐκ μέρους ἀκριβῶς ἐκείνων πού καλοῦνται νὰ τὴν ὑπηρετήσουν καὶ νὰ τὴν προαγάγουν.

Τὸ πρόβλημα εἶναι πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνακτήσουμε αὐτὸ τὸ νόημα.

2. Θὰ ἦταν τολμηρὸ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἓνα τόσο μεγάλο πρόβλημα, σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, στὰ πλαίσια μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς ὁμιλίας. Εἶναι ὡστόσο ἀπολύτως ἐνδεδειγμένο νὰ ἐπισημανθοῦν μερικὰ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ἐπηρεάζουν ἀρνητικὰ τὴν κατανόηση τοῦ νοήματος τῆς δημοκρατίας.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ βαθειὰ ριζωμένη ἐκδοχὴ ὅτι ἡ Πολιτικὴ, καὶ τὸ Δίκαιο πού τὴν ἐπιστηρίζει, εἶναι ἔννοιες ριζικὰ διαχωρισμένες ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ ὅτι, κατὰ συνέπεια, οἱ νομικοὶ θεσμοὶ καὶ οἱ πολιτικὲς ἀποφάσεις τελοῦν ὑπὸ ἄλλες προϋποθέσεις καὶ ὑπόκεινται σὲ ἄλλα κριτήρια καὶ τρόπους μετρήσεως ἀπὸ ἐκεῖνα πού διέπουν τὶς πράξεις καὶ τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων-ιδιωτῶν ἢ καὶ κατόχων τῆς ἐξουσίας, ὡς ἠθικῶν ὑποκειμένων. Ἔτσι πού τελικὰ, ὁ ὀρισμὸς τῆς Πολιτικῆς πού ἐδόθη ἀπὸ τὸν Max Weber ὡς «τέχνης τοῦ δυνατοῦ» νὰ καλύπτει καὶ ἐκείνους πού ἐντοπίζουν τὴν πολιτικὴ δράση τους στὸ πλαίσιο τῆς νομιμότητος (ὅπως δὴποτε καὶ αὐτῆς ριζικὰ διαχωρισμένης ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ), ἀλλὰ καὶ ἐκείνους οἱ ὅποιοι, ἀπὸ τὸν Μακιαβέλλη ὡς σήμερα – γιὰ νὰ μὴ ἀναφερθοῦμε καὶ στοὺς δικούς μας Σοφιστὲς – προτάσσουν τὴ βία ἢ μίᾳ ἰδιαίτερῃ κρατικῇ λογικῇ, μίᾳ *Ragione di Stato*, ὡς οὐσιαστικὸ ἔρεισμα τοῦ δικαιο-πολιτικοῦ συστήματος.

Φυσιοκρατικῆς, προφανῶς προελεύσεως, παρὰ τὶς λογικοφανεῖς ἐπικαλύψεις πού τὸν συνοδεύουν στὶς τάξεις ἰδίως τῶν νομικῶν, ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς δὲν φαίνεται νὰ συνάδει μὲ τὸ νόημα τῆς δημοκρατίας. Ἄν εἶναι ἀληθές, ὅπως νομίζω, ὅτι στὸ πολίτευμα αὐτό, ἡ ἠθικὴ αὐτονομία τοῦ ἀτόμου διασταυρῶνεται μὲ τὸ αἴτημα τῆς προόδου καὶ τὴν κατασφαλίζει ἀπὸ τὴν ὁποιαδήποτε νατουραλιστικὴ παρερμηνεία.

Ἡ ὑπόθεση τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας τοῦ ἀτόμου ὡς δυνατότητας αὐτοπροσδιορισμοῦ διασπᾶ, πράγματι, τὸν κλοιὸ τῆς φυσιοκρατίας σὲ ὄλο του τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τοποθετεῖ τὸ *Factum* τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἓνα ἐντελῶς διαφορετικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν ἀπλῶς ζωϊκῶν κοινωνιῶν. Ὅπως, ἄλλωστε, λαμπρὰ τὸ εἶχε διευκρινίσει ὁ Ἀριστοτέλης.

Φυσικά, γιὰ νὰ φθάσει κανεὶς στὴν ἰδέα μιᾶς καθαρὰ ἀνθρώπινης νομιμότητος, στὴν ὁποία ἐμπλέκεται τὸ ἄτομο, ὡς βιολογικὴ καὶ ἠθικὴ ὕπαρξη, καὶ ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος, ὡς σύνθετο καὶ πολύπλοκο δημιούργημα τῆς φύσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ χρειασθεῖ νὰ διαμορφωθεῖ στὴν πράξη ἡ ἔννοια τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὅπως αὐτὴ προεβλήθη ἀπαράμιλλα στὸ πολίτευμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Ὑπὸ τὸ πολίτευμα αὐτὸ θὰ γίνῃ συνειδητὸ σὲ ὅλους, ὅτι ἡ φιλοσοφία

τῆς πολιτικῆς περνάει ἀναγκαστικὰ μέσα ἀπὸ μία σαφῆ ὀριοθέτηση τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῶν κατεργασμένων ἀπὸ τὶς ἠθικὲς καὶ πολιτισμικὲς ἀξίες νόμων τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Κράτους, μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου.

Ὁλόκληρος ὁ ἀρχαιοελληνικὸς πολιτικὸς στοχασμὸς, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Δημοσθένη, προσφέρεται ὡς ἓνα ἀπέραντο πεδίο κριτικῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ πλέγματος αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν.

Ἡ κατηγορηματικὴ δήλωση τοῦ Σταγειρίτη: «Οὐκ ἔνεστι εἶναι φρόνιμον μὴ ὄντα ἐνάρετον» –δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς πολιτικὰ δόκιμος ἂν δὲν διαθέτει τὶς ἠθικὲς ἀρετὲς– δίνει, αὐτὴ καὶ μόνη, τὸ μέτρο τῆς τεράστιας πλάνης ὄλων ἐκείνων οἱ ὅποιοι, στὸν νεώτερο καὶ τὸν σύγχρονο κόσμο, ἐνόμισαν ὅτι τὸ Δίκαιο καὶ ἡ Πολιτικὴ κινοῦνται ἀναγκαστικὰ σὲ ἓνα χῶρο ὅπου ἀτονοῦν τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα. Διαπορεῖ κανεὶς, συνεπῶς, πῶς ἓνας τέτοιος διαχωρισμὸς ἔγινε δυνατὸς καὶ προσέλαβε, στὸν νεώτερο κόσμο, τὴν μορφή ἐνὸς γενικὰ παραδεγμένου δόγματος.

Ἡ ἱστορία τῶν ἰδεολογιῶν εἶναι βεβαίως κάτι τὸ ἀπείρως πολὺπλοκο.

Πρέπει, πάντως, νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ διάκριση αὐτὴ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν μακραίωνη προσπάθεια χειραφετήσεως καὶ τῆς Πολιτικῆς καὶ τῆς Ἠθικῆς ἀπὸ τὶς πατερναλιστικὲς κοινωνικο-πολιτικὲς πρακτικὲς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαίωνα.

Ἐκφράζοντας ἀργότερα τὸ πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ Immanuel Kant θὰ συνοψίσει, καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, τὰ πορίσματα τῆς μακρᾶς αὐτῆς ἱστορικῆς διεργασίας. Θὰ διακηρύξει, ἀκριβῶς, ὡς πρώτη ἀρχή, τὴν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι καμμία ἐξωτερικὴ δύναμη δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσχωρήσει στὰ μύχια τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ νὰ προσδιορίσει αὐταρχικὰ τὶς προθέσεις καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς.

Τὸ πλησίασμα τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς συνεχοῦς προόδου θὰ ἐπιτρέψει στὸν εὐρωπαϊκὸ δέκατον ὄγδοο αἰῶνα

νά επαναφέρει στο προσκήνιο τὸ ἀρχαιοελληνικὸ πρότυπο τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ἐφεξῆς ἔγκυρο γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

«Ὅσοι διαχωρίζουν τὴν Πολιτικὴ ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ», θὰ ἀναφωνήσῃ ὁ Rousseau, «δὲν καταλαβαίνουν τίποτε οὔτε ἀπὸ τὴν μία οὔτε ἀπὸ τὴν ἄλλη».

Αὐτὸ θὰ εἶναι ἄλλωστε καὶ τὸ βαθύτερο νόημα τῆς Γαλλικῆς Διακηρύξεως τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1791, ἡ ὁποία, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μὲ τὸ νὰ προβάλλει, κάτω ἀπὸ τὸ τρίπτυχο τῆς Ἐλευθερίας, τῆς Ἰσότητος καὶ τῆς Ἀδελφότητος, τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ὡς οὐσιαστικὸ ἔρεισμα ὁλοκλήρου τοῦ δικαιοπολιτικοῦ συστήματος τῆς δημοκρατίας, θέτει ἐκποδῶν ὁλόκληρη τὴν παράδοση τῆς *Ragione di Stato*, δηλαδή τῆς ἀνεξέλεγκτης ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ κρατικῆς βίας.

Οἱ πολιτικὲς πρακτικὲς ποὺ ἐπηκολούθησαν ἔκτοτε δὲν ὑπῆρξαν σύμμορφες πρὸς αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ κατάκτηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Ἡ δημοκρατικὴ ἰδέα ἐφαλκιδεύθη πολλαχῶς ὑπὸ τὸ κάλυμμα φυσιοκρατικῆς ὑφῆς ἀντιλήψεων τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας· ἐνῶ παράλληλα διαμορφώνονταν οἱ ἐξ ἴσου νατουραλιστικὲς ἀντιλήψεις περὶ ταξικῆς πάλης καὶ ταξικῆς ἡγεμονίας.

Σὲ συνάρτηση, ἐξ ἄλλου, μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς παρεκκλίσεις καὶ ὑπὸ τὸ κάλυμμα, πάντοτε, τῆς δογματικῆς διακρίσεως μεταξὺ Πολιτικῆς καὶ Ἠθικῆς εἶχεν ἔλθει νὰ παρεμβληθεῖ ἡ λογικὰ ἀπαράδεκτη ἀλλ' ἱστορικὰ βεβαιωμένη διαστολὴ ἀνάμεσα στὴν τυπικὴ καὶ τὴν οὐσιαστικὴ δημοκρατία, διαστολὴ ποὺ φαίνεται νὰ ἔχει σήμερα παραμερισθεῖ ἐντελῶς, ἀφοῦ ὁ ὅρος «τυπικὴ» δημοκρατία εἶναι μία ἀπλῆ *contradictio in se*.

Ἀπὸ τὴν στιγμή, πράγματι, ποὺ τὸ αἶτημα τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ πυρηνικὴ ἔννοια τοῦ καθόλου νομικο-πολιτικοῦ συστήματος τῆς δημοκρατίας, ὁ νομικὸς φορμαλισμὸς ἀφήνει τὴν θέση του σὲ μία περισσότερο περιεκτικὴ καὶ πραγματιστικὴ θεώρηση καὶ τῶν νομικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἐννοιῶν. Πολὺ εὐτυχῶς, τὸ ρωμαϊκὸ ἀπόφθεγμα: *Quid leges sine moribus* –Τί εἶναι οἱ νόμοι χωρὶς τὰ ἦθη– ἐπανερχεται ὁλοένα καὶ πιὸ σταθερὰ στὸ προσκήνιο, ἐνῶ ἀναζητοῦνται

ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς νομικούς, περισσότερο οὐσιαστικὰ κριτήρια γιὰ τὴν λειτουργία τῶν θεσμῶν τῆς δημοκρατίας. Ἐκείνη ἀκόμη καλύτερα ἢ κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ τρέχοντος αἰῶνα, τὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ δικαίωμα ἀναδιπλώνει προοδευτικὰ καὶ ἐπιστηρίζει τὶς παλαιότερες ἀρνητικὲς ἐλευθερίες. Περνώντας ἀπὸ μιὰ σειρά θεωρητικῶν ἀναθεωρήσεων, ἢ προσωποκρατικῆ ἀντίληψη τῆς «δημοκρατικῆς κοινωνίας» ὑποκαθιστᾷ, ὅπως τὸ ἔχω δεῖξει ἄλλοῦ, τὴν ἰδέα τῆς τυπικῆς δημοκρατίας ὡς ἀθροίσματος ἰσοδυνάμων ἀπὸ τὴν φύση ἀτομικῶν μονάδων. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία μπορεῖ συνεπῶς νὰ γίνεταί ἀντιληπτὴ στὴν προέκτασή τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας, ὡς μέσο συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τῆς, μὲ τελικὸ σκοπὸ τὴν πρόοδο τοῦ κάθε ἀτόμου καὶ ὅλων μαζί, ὅπως τὸ ἐπιβάλλει ὁ ὀρισμὸς τῆς δημοκρατίας ὡς πολιτεύματος τῆς προόδου.

Θὰ ἤθελα νὰ ὑπενθυμίσω προτοῦ ἐγκαταλείψω τὸ πάντοτε ἐπίκαιρο αὐτὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς Πολιτικῆς μὲ τὴν Ἠθική, ὅτι στὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἡγεσία τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, μπορούμε νὰ βροῦμε ἀρκετὰ παραδείγματα ἐπιφανῶν προσωπικοτήτων ποὺ ποτὲ δὲν παρεγνώρισαν τὸ εὐρύτερο ἠθολογικὸ περιεχόμενον τῆς πολιτικῆς πράξεως. Ἀπὸ τὸν Κοραῆ, τὸν Καποδίστρια, τὸν Κολοκοτρώνη, τὸν Μακρυγιάννη καὶ τόσους ἄλλους ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τοῦ '21 ὡς τὸν Χαρίλαο Τρικούπη καὶ τὸν Βενιζέλο –γιὰ νὰ μὴ ἀναφερθῶ καὶ σὲ ἄλλους, νεωτέρους ἢ συγχρόνους– πολλοὶ λέγω εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς ὑποβοηθήσουν νὰ ἀνακτήσουμε μίαν ὀλιγότερον διαστρεβλωμένη ἔννοια τῆς πολιτικῆς πράξεως ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ τείνει νὰ ἐπικρατήσῃ σήμερον.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ περιορισθῶ σὲ μερικὲς σκέψεις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ποὺ ἐνδιαφέρουν τὸ θέμα μας.

Στις 23 Νοεμβρίου 1919, σὲ ἀγόρευσίν του στὴ Βουλὴ, ὁ μεγάλος πολιτικὸς ἔλεγε μεταξὺ ἄλλων:

« Ὑπῆρξα πάντοτε προσηλωμένος εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη, ὅπως καὶ τὰ ἄτομα, εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ ἀκολουθοῦν ὠρισμένας ἀπαραγράπτους ἠθικὰς ἀρχάς». Καὶ στὸν Λόγον ποὺ ἐξεφώνησε, στις 27 Ἰουνίου 1919 κατὰ τὴν ὑποδοχὴν του ὡς «Ἐταίρου τῆς Γαλλικῆς

Ἀκαδημίας Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν», διελάμβανε ἀκόμη:

«...πάντοτε ἔκρινα ὅτι, ἐν τῇ δημοσίᾳ ζωῇ δὲν πρέπει νὰ χωρίζωμεν τὴν ἠθικὴν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς».

Γιὰ νὰ λειτουργήσῃ ὁμαλὰ τὸ κοινοβουλευτικόν, ἰδιαίτερα, πολίτευμα ὁ Βενιζέλος ἐπίστευε ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν ἀποδεκτὲς ἀπὸ ὄλους ὀρισμένες ἀρχές. Σὰς διαβάζω τοὺς λόγους του:

«ἡ προτεραιότητα τοῦ γενικοῦ συμφέροντος ἀπέναντι τοῦ ἀτομικοῦ ἢ τοῦ μερικοῦ, ἡ ἐντιμότητα τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ, ἡ ἀκαμπτη ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἡ ἀντίληψη τῆς ἐξουσίας ὄχι ὡς αὐτοσκοποῦ, ἀλλ' ὡς μέσου γιὰ τὴν πραγμάτωση ἀνωτέρω σκοποῦ, τὸ καθῆκον τῆς ἀληθείας, ἡ ἐναλλαγὴ τῶν πλειοψηφιῶν, ἡ ἐθνικὴ ὁμοψυχία».

Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀρχές πού ἐπικαλεῖται ὁ Βενιζέλος ἀποτελοῦν καὶ σήμερα ἀναγκαῖα στηρίγματα τῆς ὀρθῆς λειτουργίας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

3. Ἡ ἀπόρριψη τοῦ ἀξιώματος τοῦ διαχωρισμοῦ τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτικῆς ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ εἶναι, ὅπως ἔδειξα, ἡ πρώτη λογικὴ προϋπόθεση γιὰ νὰ ἀνακτήσομε τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς δημοκρατίας.

Εἶναι χρήσιμο, πάντως, ὅπως διευκρινισθεῖ καὶ μία δεύτερη προϋπόθεση γιὰ τὴν κατανόηση αὐτοῦ τοῦ νοήματος.

Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ τυπικὴ νομικὴ ἰσότητα ἀποτελεῖ μία αὐτονόητη λογικὴ συνέπεια τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας. Ὅμως, ἡ ἠθικὴ αὐτονομία, στὸ πλαίσιο τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας, δὲν ἀποτελεῖ παράγοντα ἀπομονώσεως ἀλλὰ συνεργασίας, ἀντιθέτως, τῶν ἀτόμων μὲ σκοπὸ τὴν συλλογικὴν πρόοδο. Ἀδιαμφισβήτητη, ὡς ἀρχή, ἡ τυπικὴ νομικὴ ἰσότητα, φωτιζόμενη στὶς πάγιες ἀναπτυξιακὲς διαστάσεις τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας, δὲν εἶναι συνεπῶς αὐτοσκοπός, ἀλλὰ μέσο γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν ἐπιβαλλομένων ἀπὸ τὴν διασυλλογικὴ ἀλληλεγγύη ἐπιδιώξεων καὶ στόχων. Ἀποτελεῖ, κάτω ἀπὸ αὐτὴν τὴν σκοπιὰ, προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἀξιοποίηση, χωρὶς ταξικὲς ἢ ἄλλες διακρίσεις, τῶν διαφοροποιουμένων ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν φύση καὶ τὴν πρόοδο ἰκανοτήτων ἑνὸς ἐκάστου – κατὰ κανένα τρόπο κανὸνα ἰσοπεδώσεως ὄλων τῶν ἀτόμων.

Πολύ συνεπὲς πρὸς αὐτὴν τὴν πραγματικὰ δημοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος, τὸ ἄρθρο 6 τῆς Γαλλικῆς Διακηρύξεως τοῦ 1791 διαλαμβάνει:

« Ὁ νόμος... ὀφείλει νὰ εἶναι ὁ ἴδιος γιὰ ὅλους, εἴτε προστατεύει, εἴτε τιμωρεῖ. Ὅλοι οἱ πολῖτες, ὄντας ἴσοι ἀπέναντί του, γίνονται ἐξ ἴσου δεκτοὶ σὲ ὅλα τὰ ἀξιώματα, θέσεις καὶ δημόσιες ὑπηρεσίες, σύμφωνα μὲ τὶς ἰκανότητές τους καὶ χωρὶς ἄλλη διάκριση ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἀρετῶν τους καὶ τῶν ταλέντων τους».

Στὴν ἐμποτισμένη ἀπὸ τὴν θεωρία τῆς συνεχοῦς προόδου φιλοσοφία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ἀξιοκρατία προβάλλεται, ἔτσι, ὡς οὐσιαστικὸ κριτήριον διακρίσεως τῆς δημοκρατίας ἀπὸ κάθε ἄλλο πολίτευμα. Ὁ μεγάλος θεωρητικὸς τῆς προόδου, ὁ Condorcet, ἐπαναφέροντας κατὰ τοὺς ἴδιους αὐτοὺς χρόνους τὴν παράδοση τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, θὰ ἐπιχειρήσει νὰ κατοχυρώσει αὐτὴν τὴν ἀρχὴ ἐπιπροσθέτοντας τὴν ἰδέα τῆς γενικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ὡς ὀλοκληρωτικοῦ τμήματος τῆς ἰσονομικῆς, φιλελεύθερης καὶ δημοκρατικῆς κοινωνίας, κοινωνίας ποὺ ὀδεύει πρὸς διαρκῶς νέες κατακτήσεις, διὰ τῆς ἀξιοποιήσεως, ἀκριβῶς, τῶν καλλιτέρων ἀπὸ τὰ μέλη της. Σὲ μία ἀληθινὰ δημοκρατικὴ κοινωνία, ὁ ὅρος ἰσονομία δὲν ὑποδηλώνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα κανόνα ἴσων εὐχερειῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη νομίμων καὶ θεμιτῶν σκοπῶν.

Κατ' ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν ἀντιφατικὴ καὶ παραπλανητικὴ ἰδέα τῆς «δημοκρατίας τῶν μαζῶν», δημοκρατικὴ ἐλευθερία καὶ ἀξιοκρατία ἀποτελοῦν, συνεπῶς, παράλληλες ἂν ὄχι ταυτόσημες ἔννοιες. Καὶ δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολικὸ νὰ λεχθεῖ, ὅτι, σὲ μία δημοκρατικὴ κοινωνία ποὺ ἐξαρτᾶ τὴν εὐδαιμονία τοῦ καθενὸς καὶ ὅλων μαζὶ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν πρόοδο, ἡ λαϊκὴ κυριαρχία καὶ ἡ τυπικὴ νομικὴ ἰσότητα ποὺ θεσπίζουν ὅλα τὰ νεώτερα δημοκρατικὰ Συντάγματα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, στὴν οὐσία, ἀπὸ μία συνταγματικὰ κατοχυρωμένη ἀναγνώριση τῆς ἀξιοκρατίας ὡς σταθεροῦ ἐρείσματος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προόδου, ἐπ' ὠφελεία ὅλων τῶν κοινωνικῶν μετόχων.

4. Πολλοὶ λόγοι συνέτειναν στὴν παραγνώριση αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, μετὰ τὴν ἐκτροπὴ τῆς φιλελεύθερης καὶ δημοκρατικῆς θεωρίας τοῦ '89 πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις. Ἡ ἀποφασιστικὴ στροφή τῆς πρώϊμης ἀστικῆς κοινωνίας πρὸς τὴν φυσιοκρατία καὶ τὸν οἰκονομισμό, μὲ ταυτόχρονο ἀποκλεισμό τοῦ πλήθους ἀπὸ τοὺς χώρους τῆς ἐξουσίας, καθὼς καὶ ἡ ἀντίστροφη κίνηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐλιτισμοῦ, συνέβαλαν ὥστε νὰ πολλαπλασιασθοῦν μὲ τὸν χρόνο τὰ ἐκφυλιστικὰ φαινόμενα τόσο στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξουσίας ὅσο καὶ σ' ἐκεῖνο τοῦ κοινωνικοῦ ὑποστρώματος. Ἔτσι πού τελικὰ τὸ πολίτευμα τῆς δημοκρατίας νὰ γίνεταί ἀντιληπτό, σήμερα, ἀπὸ πολλοὺς, παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητη διεύρυνσή του, ὄχι ὡς τὸ πολίτευμα τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας, ἀλλ' ὡς ὁ χῶρος τῆς ἀσυδοσίας, μέσα στὸν ὁποῖο συμφύρονται τὰ ἀρπακτικὰ ἔνστικτα τῶν ἀτόμων καὶ τὸ στενόκαρδο συντεχνιακὸ πνεῦμα τῶν ὁμάδων καὶ τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν.

Ὅπως εἶναι φυσικό, ἡ κρίση πού διέρχεται σήμερα ἡ δημοκρατία, ἐκ λόγων ἐνδογενῶν ἢ ἐξωγενῶν, καθὼς ἐκεῖνοι πού ἐμνημονεύθησαν στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ὁμιλίας, γιὰ νὰ ὑπερκινηθεῖ, θὰ πρέπει νὰ περάσει ἀπὸ μία σειρά δραστηκῶν ἀναθεωρήσεων τόσο στὸ ἐπίπεδο τῶν ἰδεολογιῶν ὅσο καὶ σ' ἐκεῖνο τῶν θεσμῶν.

Δὲν θὰ μοῦ ἦταν, φυσικά, δυνατὸ νὰ ἐπεκταθῶ, ἐδῶ, καὶ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Θὰ ἤθελα μόνο νὰ σταθῶ σὲ ἓνα ἀκόμη σημεῖο, τὸ ὁποῖο μόλις ἀκροθιγῶς ἔθιξα προηγουμένως.

Ὅπως καὶ ἡ τυπικὴ νομικὴ ἰσότητα, εἶχα παρατηρήσει, ἡ λαϊκὴ κυριαρχία δὲν εἶναι αὐτοσκοπός, ἀλλὰ μέσο γιὰ τὴν ἐπίτευξη νομίμων καὶ θεμιτῶν σκοπῶν· σκοπῶν πού ἀνταποκρίνονται στὸ νόημα τῆς δημοκρατίας ὡς τοῦ πολιτεύματος τῆς προόδου. Τελικὸ κριτήριον γιὰ τὴν ἀξιολόγηση αὐτῶν τῶν σκοπῶν εἶναι τὸ Γενικὸ Συμφέρον, μὲ ἔρεισμα τὴν διὰ τῆς ἀξιοκρατίας συντήρηση καὶ προστασία τῆς ἠθικῆς αὐτονομίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Rousseau γιὰ τὸ ἀλάθητο τῆς Γενικῆς θελήσεως – ὁ ὁποῖος ἄλλωστε, κατὰ τὸν ἴδιον τὸν συγγραφέα τοῦ Κοινωνικοῦ Συμβολαίου, δὲν θὰ μπορούσε νὰ τύχει

έφαρμογῆς παρὰ μόνο σὲ μικρὰ κράτη τοῦ τύπου τῆς ἀρχαίας «Πόλεως», σχετικὴ μόνο ἐνέχει σημασία.

Ὅπως τὸ εἶχε ὑπογραμμίσει ὁ θεμελιωτῆς τῆς δημοκρατικῆς θεωρίας, ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ πλειοψηφικὴ ἀρχὴ ἐνέχει μία σαφῶς ποιοτικὴ ἔννοια καὶ σημασία: χρησιμεύει ἀπλῶς ὡς μέσο γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς καλλίτερης γνώμης, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει πάντοτε. Ὑπόκειται, συνεπῶς, σὲ διορθωτικὲς ἐπεμβάσεις στὸ ἐπίπεδο τῶν θεσμῶν καὶ διαδικασιῶν, χωρὶς ὥστόσο νὰ χάνει τὴν πρωταρχικὴ σημασία της σὲ σύγκριση μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο πολίτευμα. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ἀξία της μετῶνται σύμφωνα μὲ τὸν βαθμὸ ποὺ ἐκφράζει καὶ ὑπηρετεῖ τὸ Γενικὸ Συμφέρον, ὅπως αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας ὡς ὄργανοῦ συνόλου αὐτονόμων καὶ ἀλληλεγγύων ἀτόμων καὶ ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς προόδου ὡς καλλιέργειας καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν θεσμῶν.

Ὅμως – καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ μία τελευταία διαπίστωση στὴ σύντομη αὐτὴ ἀνασκόπηση τῶν πνευματικῶν προβληματισμῶν τῆς σύγχρονης δημοκρατίας–, εἶναι ἡ ἔννοια αὐτῆ τοῦ Γενικοῦ Συμφέροντος ποὺ τείνει σήμερα νὰ θρυμματισθεῖ κάτω ἀπὸ τὸ βᾶρος ὀλοένα καὶ περισσότερο διογκουμένων δομικῶν ἀλλαγῶν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας. Ἐννοῶ τὴν ἐπέλευση τῶν κάθε λογῆς συντεχνιῶν καὶ ὀργανώσεων ὡς ὀλοκληρωτικοῦ πλέον τμήματος τοῦ δικαιοπολιτικοῦ συστήματος.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ γίνεи, ἀκόμη μία φορά, ἀναδρομὴ στὸ παρελθόν.

Στοὺς χρόνους τοῦ Καπὶ καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ αἶτημα τῆς αὐτονομίας ὡς προϋποθέσεως γιὰ τὴν ἐγκυρότητα τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας, εἶχε, μὲ τὴν σειρά του, ὡς προϋπόθεση τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ στὸ συγκεκριμένο πεδίο τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐνιαίας καὶ ἀδιαίρετης κρατικῆς ἐξουσίας. Ἡ μετάβαση, πράγματι, ἀπὸ τὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα τῶν μετα-μεσαιωνικῶν χρόνων στὴν δημοκρατικὴ κοινωνία εἶχε συμπέσει μὲ τὸν θρίαμβο τοῦ ἀτομισμού καὶ στὴν Ἐπιστήμη καὶ τὴν Φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλες τὶς πρακτικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου, μὲ ἀποκορύφωμα καὶ τὴν

τυπική κατάργηση τῶν συντεχνιῶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν μοναρχία (1765) ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (1790).

Ἡ διάκριση κράτους καὶ ἰδιωτικῆς κοινωνίας καὶ ἡ αὐστηρὴ τήρηση τοῦ δόγματος τοῦ *laissez faire, laissez passer* περιορίζεν, ἐξ ἄλλου, τοὺς χώρους τριβῆς ἀνάμεσα στὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας καὶ τοὺς ἰδιῶτες στὸν στενὸ κύκλο τῆς προστασίας τῶν ἀρνητικῶν ἐλευθεριῶν.

Οἱ σημερινὲς ἐξελίξεις παρουσιάζουν, ὡστόσο, μία εἰκόνα ἐντελῶς διαφορετικῆ, ἀφοῦ τὰ ἄτομα ἔχουν ἐνταχθεῖ, στὸ σύνολό τους, σὲ ποικιλώνυμα συνδικάτα, σωματεῖα καὶ ὀργανώσεις, πού ὅπωςδήποτε ἀποτελοῦν ὄργανα κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐλέγχου καὶ ἐπὶ τῶν μελῶν τους ἀλλὰ καὶ στὸν εὐρύτερο χώρο τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτικῆς.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἂν καὶ κατὰ πόσο οἱ ἀρχὲς πού ἐπιστηρίζουν τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα μποροῦν νὰ ἔχουν ἐφαρμογὴ ὑπὸ τὶς μνημονευθεῖσες νέες συνθήκες διοργανώσεως καὶ λειτουργίας τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλῆ:

Ἄν ὁ κοινωνικο-οικονομικὸς πλουραλισμὸς καὶ ἰδιαίτερα τὸ εὐρὸ πλέγμα τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων ὀφείλει νὰ δρᾷ τηρώντας πιστὰ –τόσο στὴν ἐσωτερικὴ του διάρθρωση καὶ λειτουργία ὅσο καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας καὶ μὲ τοὺς ἀπλοὺς πολίτες– τὶς ἴδιες ἀρχὲς μὲ ἐκεῖνες πού διέπουν ἐν γένει τὸ πολίτευμα σὲ μιὰ δημοκρατικὴ κοινωνία, τὸ νέο αὐτὸ δεδομένο τῆς ἱστορίας, οἱ συντεχνίες καὶ ἡ σωματειακὴ ἄνθηση, ὄχι μόνο δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ μπορεῖ ἀντιθέτως νὰ συμβάλλει στὴν καλλίτερη ἐξυπηρέτηση τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

Ἄν τουναντίον τὸ στενὸ συντεχνιακὸ συμφέρον ὑποκατασταθεῖ στὶς ἀρχὲς τῆς αὐτονομίας, τῆς ἀξιοκρατίας καὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ πού ἐξέθρεψεν ἡ ἀρχαιοελληνικὴ σοφία καὶ ἔφεραν πάλι στὸ φῶς οἱ ἐπαναστάσεις τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων, τότε μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ συνδικαλισμὸς θὰ σημάνει τὸ τέλος τῆς δημοκρατίας.

Στὴν πρώτη ἐκδοχῆ, πού ὅπως ἐλπίζω θὰ ἐπικρατήσῃ τελικά, θὰ χρειασθεῖ νὰ μεσολαβήσουν εὐρύτατες ἀναθεωρήσεις τόσο στὴν δομὴ καὶ

τὴν λειτουργία τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος ὅσο καὶ στὴν ὀργάνωση, τὴ λειτουργία καὶ τὶς σχέσεις τῶν ὀργανώσεων μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐξουσίας καὶ μὲ τοὺς ἰδιῶτες.

Αὐτὸ ὅμως θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο μιᾶς ἄλλης ὁμιλίας.